

شیعیان در چین

محمدجواد امیدوارنیا^۱

اندیشه شیعی در چین در دو گروه اساسی تجلی می‌یابد. اول شیعیان به معنی اخص در کوه‌های پامیر (اسماعیلیه) و اطراف شهرهای ختن و یارغند (دوازده امامی) و دوم در شیعیان به معنی اعم که در طریقه‌های متعددی چون نقشبندیه، قادریه، کبرویه و غیره تشکل یافته‌اند. بنابراین، شمار شیعیان چین به معنی واقعی کلمه بسیار فراتر از آمارهای رسمی است. برقراری مناسبات اقتصادی با شیعیان چین در جهت سیاست نوسازی اقتصادی آن کشور در دوره پس از مانو و همچنین سیاستهای عصر سازندگی در جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

مقدمه

تشیع یکی از ناشناخته‌ترین و در عین حال، بانفوذترین اندیشه اسلامی در چین است و شیعیان یکی از کم‌شمارترین و در عین حال، در معنایی وسیع، از پُرشمارترین گروه‌های اسلامی در آن کشورند. تشیع در چین ناشناخته است زیرا تا پیش از وقوع انقلاب اسلامی در ایران، محققان و سیاستمداران چینی، به اذعان خود، از جنبه‌های انقلابی آن بی‌اطلاع بودند. شیعیان نیز کم‌شمارند، هرگاه در معنای اخص به اسماعیلیه در کوه‌های پامیر و شیعیان دوازده امامی در ایالت خودمختار شین جیانگ اویغور اطلاق گردد. اما پُرشمار و بانفوذند، هرگاه پیروان طریقه‌های عارفانه چون نقشبندیه، قادریه، کبرویه، «شی دائوتانگ»^۲، «هواسی من»^۳ و شاخه‌هایی از «قدیم» نیز که از دوستداران خاندان علی (علی) و حامیان اصول اعتقادی تشیع هستند، به حق در زمره آنان به حساب آیند.

۱. محمدجواد امیدوارنیا عضو هیأت تحریریه مجله مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز و کارشناس ارشد مسائل چین است.

2. Xi Dao Tang

3. Hua Si Men

دگرگونی‌های جهانی بویژه پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، تحولات سیاسی در چین پس از درگذشت مائوتسه‌تونگ و همچنین فروپاشی شوروی و احیای اسلام در آسیای مرکزی تا سرزمینهای شمال غربی چین، پژوهشگران چینی را متوجه ویژگی‌های تشیع و لزوم مطالعه درباره آن ساخته است. به همین دلیل در سالهای اخیر، از اوایل دهه ۱۹۸۰ به بعد، بررسی راجع به گروه‌های اسلامی از جمله تشیع در چین جایگاه خود را بازیافته است.^۱

شیعیان چین شامل دو گروه‌اند: اسماعیلیه و دوازده امامی.

الف) اسماعیلیه

اسماعیلیه از حدود اواخر قرن ۱۰ تا ۱۶ میلادی در ایالت شین جیانگ چین پای گرفت. گسترش این اندیشه در چین را بعضی از محققان این کشور به یک مُبَلِّغ ایرانی به نام «سعید سور»^۲ و برخی به ناصر خسرو قبادیانی^۳ نسبت می‌دهند.

بیشتر پیروان اسماعیلیه در چین تاجیکها هستند. جمعیت تاجیکهای چین بین ۲۰ تا ۳۰ هزار نفر تخمین زده شده که ۶۰ درصد آنها در کوههای پامیر سکونت دارند.^۴ دین اسلام بر همه شئون زندگی تاجیکها تأثیر اساسی دارد؛ به طوری که مطالعه و شناخت این قوم بدون مطالعه اسلام ممکن نیست.

نفوذ اسماعیلیه در چین از هند و پاکستان صورت گرفته است و بیشتر تحت تأثیر گروه «خواجه» در هند است. اسماعیلیه چین تابع آقاخان هستند که «سرکار» نامیده می‌شود و هر ساله «وجوه سرکاری» را توسط نمایندگان نزد ایشان می‌فرستند. نمایندگان آقاخان در هر

۱. بیشترین مطالعات در این زمینه در آکادمی‌های علوم اجتماعی و مؤسسات مطالعات قومی و دینی در پکن، اورومچی (مرکز ایالت شین جیانگ)، لنجو (مرکز استان گانسو) و بینگ جیوان (مرکز استان نینگ شیاوهویی) انجام می‌گیرد.

۲. در این مورد رجوع شود به: مؤسسه مطالعات قومی استان گانسو، اسلام در چین، (انتشارات استان نینگ شیا، ۱۹۸۲)، صص ۴۳۸-۴۳۷. (به زبان چینی)

۳. در این مورد رجوع شود به: شورای نویسندگان دائرةالمعارف اسلامی چین، دائرةالمعارف اسلامی چین، (انتشارات استان سی جوان، ۱۹۹۴)، صص ۵۴۲. (به زبان چینی)

۴. برای بررسی بیشتر راجع به تعداد تاجیکها در چین رجوع شود به:

Dru C. Gladney, Muslim Chinese (Harward University Press, 1991). p.37.

شهر و منطقه «ایشان»^۱ نامیده می‌شوند و هریک «خلفایی» نیز دارند که در غیابشان امور اداری پیروان را به انجام می‌رسانند. امور دین توسط «قاضی» و «عالم» صورت می‌پذیرد. مقر اصلی اسماعیلیه چین شهر «تاشقورقان» می‌باشد که بر سر جاده استراتژیک «قراقروم» قرار دارد.

اصول اعتقادی. اسماعیلیه چین «آقاخان» را «تجسم خداوند» می‌دانند. معتقدند که لازمه انجام اعمال دین، برخورداری از علم و آگاهی مناسب و کافی می‌باشد و لذا جوانان را مجبور به رعایت شعائر دین نمی‌کنند، بلکه اشخاص بالاتر از ۴۰ ساله را موظف به آن می‌دانند. اسماعیلیه چین معتقدند روح انسان پس از مفارقت از بدن به حیات ادامه می‌دهد. هرگاه متوفی از نیکوکاران باشد روح او در بالاترین طبقه آسمان در بهشت جای می‌گیرد و با پیامبر اکرم (ص) محشور می‌گردد. روح بدکاران نیز به آسمان صعود می‌کند اما به بهشت و سعادت دیدار پیامبر (ص) دست نمی‌یابد؛ بلکه در هفتمین آسمان که سرزمین سراسر برف و بوران است سرگردان می‌ماند.

اسماعیلیه به زیارت مقابر متبرکه اعتقاد بسیار دارند. بر بالای قبور چوبهای بلند نصب شده که بر آنها نوار پارچه‌های رنگی و دُم اسب آویزان است. دُم اسب به نشانه شجاعت و شهامت شخص مدفون و نوارهای پارچه‌ای به نشانه توسل به روح او (دخیل) می‌باشد. مهمترین اعیاد اسماعیلیه چین «عید قربان» و «نوروز» است. در این روزها علاوه بر انجام شعائر دین، اشعار ناصر خسرو در زمینه اعتقادات مذهبی قرائت می‌شود.

رتال جامع علوم انسانی

ب) شیعیان دوازده امامی

شیعیان دوازده امامی بیشتر در شهرهای «ختن» و «یارغند» و مناطق اطراف آن در ایالت خودمختار شین جیانگ اویغور اسکان دارند. به طوری که از بررسی راههای ارتباطی در شین جیانگ و مطالعه منابع مختلف برمی‌آید اندیشه و فرهنگ شیعی عمدتاً از ایران، از طریق پاکستان و تاجیکستان به چین نفوذ یافته است.

۱. بعضی از گروههای اسلامی در چین، از جمله اسماعیلیه، از بردن نام رهبران خود محض احترام، خودداری می‌کنند و آنها را «ایشان» می‌نامند.

شیعیان دوازده امامی چین از نظر اعتقادی همانند سایر پیروان مذهب جعفری هستند، ضمناً نکات ذیل نیز درباره آنها قابل توجه می‌باشد:

۱. در شرایط فعلی، با توجه به درگیری‌ها در تاجیکستان و ناامنی راههای آن، انتقال فرهنگ شیعی به سین‌کیانگ چین از طریق جاده قراقروم و بیشتر از شهر «گیلگیت»^۱ پاکستان انجام می‌گیرد. بسیاری از شیعیان دوازده امامی شهرهای ختن و یارغند خود را «کشمیری» می‌نامند.^۲

۲. شیعیان دوازده امامی ختن و یارغند بخاطر دوری از اماکن مقدسه در خاورمیانه و علاقه به زیارت این اماکن «طی قرون و اعصار مبادرت به احداث آرامگاههایی برای رهبران دینی خود کرده‌اند که اسامی آنها به ترتیب با اسامی دوازده امام (علیهماالسلام) انطباق دارد. گرامی‌ترین این آرامگاهها در یارغند آرامگاه «جعفر صادق» (ع) است.^۳

۳. رهبران دینی خود را «امام»، «خطیب»، «پیشنماز» می‌نامند. علاوه بر «مسجد» دارای «تالار یادبود» (تکیه) هستند که در روزهای عاشورا در آنجا نوحه‌هایی به نام «خاک کربلا» می‌خوانند.

۴. شیعیان ختن و یارغند دارای سنن انقلابی ایستادگی در برابر ظلم هستند. حضور فعالان مسلمان منطقه در نهضت‌های ضدسلسله «چینگ»^۴ در قرنهای ۱۹ و ۲۰ و درگیری‌های مکرر در سالهای «انقلاب فرهنگی»^۵ در آنجا نشانه این امر است.

شیعیان به معنی اعم در چین

هرگاه اسلام در چین با نگاهی دقیق و در سطحی وسیع مورد مطالعه قرار گیرد، تأثیر عمیق تشیع بر مذاهب تسنن در آنجا آشکار می‌گردد و این نتیجه حاصل می‌گردد که تعداد پیروان اندیشه شیعی در آنجا بسیار فراتر از تعداد شیعیان اسماعیلیه و دوازده امامی در شهرهای تاشقورقان و ختن و یارغند و اطراف آن است. این مطلب مورد تأیید محققان

1. Gilgit

۲. سون، جن‌بو؛ پژوهشی در باب فرهنگ سنی اسلامی، (به زبان چینی) انتشارات خلق گانسو (لنجو)، ۱۹۹۵،

ص ۲۲۴.

۳. دائرةالمعارف اسلامی چین، ص ۵۰۷.

۴. Qing (آخرین سلسله امپراتوری چین که با انقلاب دموکراتیک در سال ۱۹۱۱ سرنگون شد).

۵. در سالهای ۱۹۶۶ تا ۱۹۷۶ در چین.

اسلامی چین قرار دارد و سابقه آن به زمانهای دور باز می‌گردد. یکی از روحانیون مسلمان چین به نام آخوند «وانگ جینگ‌جای»^۱ که در اوایل قرن بیستم از فرصت تحصیلی سود جست و به زیارت مکه معظمه رفته بود در خاطرات خود نوشته است که در مکه با یک مسلمان شیعه ایران همراه شد. پس از آنکه آشنایی و دوستی حاصل گردید. مسلمان ایرانی صداقت و صمیمیت خاصی به آخوند^۲ وانگ نشان داد؛ به طوری که موجب تعجب او شد و سبب را پرسید. مسلمان ایرانی گفت: «مگر تو مسلمان چینی نیستی؟ پس به طور طبیعی من و تو هم مذهب هستیم و چگونه می‌توانیم یا یکدیگر صمیمی نباشیم؟» آخوند وانگ پاسخ داد: «همه مسلمانان جهان همدین هستند. منحصربه‌فرد مسلمانان ایران و چین نیست» شیعه ایرانی گفت: «نه، من اهل تشیع هستم، مسلمانان چین هم شیعه هستند. بنابراین ما، هم‌مذهب هستیم» آخوند وانگ به ناگهان مطلب را دریافت و متوجه شد که بسیاری از وجوه مشترک بین مسلمانان ایران و چین، موجب بروز احساس یگانگی بین آنها است.

«خونگ جون»^۳ (۱۸۹۳-۱۹۳۹) مورخ معروف دوران سلسله چینگ در کتاب «متمم ترجمه تاریخ سلسله یوان»^۴ جلد ۲۳، می‌نویسد: به طور کلی، دین آسمانی در مشرق زمین دین فرقه علی (ع) یعنی تشیع است.

در کتاب «بررسی ریشه اندیشه‌ها در چین» نوشته «باؤجی‌جای»^۵ نیز آمده است که دینی که امروز در چین رواج دارد (اسلام)، از فرقه علی (ع) است.

عامل مستقیم پدید آمدن چنین احساسی میان محققان چینی را می‌توان تأثیر تشیع بر اهل سنت در چین دانست. بسیاری از محققان معتبر قوم «هوئی»^۶ مانند «جین‌جی‌تانگ»^۷، «جائوبین»^۸ و «وانگ‌جین‌جای»^۹ آخوند وانگ وجود این تأثیر را مورد تأیید قرار داده‌اند. آنان

1. Wang Jingzhai

۲. آخوند مخفف «آقای خوانده» است.

3. Hung Jun

۴. Yuan، سلسله مغول که در سال ۱۲۷۱ میلادی توسط قوبیلای‌خان در چین تأسیس یافت و در سال ۱۳۶۸ میلادی برافتاد.

5. Bao Jizhai

۶. Hui، قومی که بیشتر مسلمانان چین به آن تعلق دارند و در شمال غربی کشور پراکنده است.

7. Jin Jitang

8. Zhao Bin

9. Wang Jingzhai

- براساس دلایل ذیل، حضور فرهنگ شیعی در سراسر جامعه اسلامی چین را اثبات می‌کنند:
۱. برای فارغ‌التحصیلان حوزه‌های علمیه در چین مراسمی به‌عنوان «قباپوشان» برپا می‌شود که در آن لباس بلند سبزرنگی می‌پوشند. احترام به رنگ سبز یکی از ویژگی‌های شیعیان است.
 ۲. در چین سرپرست امور دین را «امام» و طلبه حوزه علمیه را «خلیفه» می‌نامند و این، برتری دادن مقام امام بر مقام خلیفه است.
 ۳. متون درسی در حوزه‌های علمیه چین بیشتر به زبان فارسی است. از جمله «خطبات»، «اربعون»، «گلستان»، «مرصاد»، «حسینی»^۱ و غیره. همچنین در وضو، غسل و نماز هم جملات متعددی به زبان فارسی است.^۲ حضور زبان فارسی به حضور و تقویت اندیشه شیعی بین اهل سنت چین کمک کرده است.
 ۴. احترام به تفسیر قرآن که از ویژگی‌های تفکر شیعی است در سراسر جامعه سنتی اسلامی چین جایگاه دارد.^۳
 ۵. بزرگداشت یاد علی (ع) و فاطمه (علیهاالسلام) توسط اغلب مسلمانان چین با نهایت صمیمیت و حضور قلب به عمل می‌آید.
 ۶. عمومیت نامهای علی، حسن، حسین، فاطمه بین مسلمانان چین و کمبود نامهای ابوبکر، عمر، عثمان و عایشه، نشانه دیگری از گسترش وسیع تشیع در چین است.^۴
 ۷. به طوری که در مقدمه اشاره گردید، اغلب طریقه‌های عارفانه در چین از جمله نقشبندیه، قادریه، کبرویه و غیره اگر چه ممکن است برخی از ظواهر اهل سنت، مانند بسته نگه داشتن دو دست هنگام ادای نماز را رعایت کنند، اما از نظر باطن و اعتقادات و اسامی، در زمره شیعیان هستند.

۱. تفسیر حسینی که در چین و آسیای مرکزی نشر وسیع یافته است.
 ۲. برای بررسی بیشتر درباره کلمات فارسی در زبان چینی، رک. به: کلمات عربی در زبان چینی، انتشارات انجمن اسلامی چین (پکن - اکتبر ۱۹۸۲).
 ۳. جز نزدیک‌گروه‌های اخوانی و وهابی که از فرق نسبتاً جدید در چین هستند.
 ۴. «فنگ‌جین‌یوان»، اسلام در چین (به زبان چینی)، انتشارات استان نینگ‌شیاهویی. (بین‌جوان، ۱۹۹۴)، صص ۷۷-۸۰.

نظر محققان غیرمسلمان چین درباره شیعیان آن کشور

محققان غیرمسلمان چین اسم از مارکسیستها و غیرمارکسیستها تا دو دهه پیش بنابه دلایل ذیل، به شیعیان و ویژگی‌های تفکر شیعی در آن کشور توجهی نداشته‌اند:

۱. قَلت ظاهری پیروان تشیع در چین و منحصر تصور کردن آنها به تاجیکهای سرکوهی (در شهر تاشقورقان) در ارتفاعات پامیر و بعضی از ساکنان ختن و یارغند و اطراف آن.

۲. دورافتادگی سرزمینهای شیعه‌نشین و عدم دسترسی کافی محققان به آنها.

۳. وقوع حرکت‌های اسلامی عمده در شمال غربی چین در نقاطی دور از محل اسکان شیعیان اسماعیلیه و دوازده امامی و نتیجتاً عدم توجه پژوهشگران به ویژگی‌های انقلابی تشیع.^۱

مجموع این عوامل باعث گردیده است که محققان غیراسلامی چین اطلاعات لازم درباره اعتقادات شیعیان را در اختیار نداشته و در قضاوت راجع به آن دچار لغزش باشند. شواهدی از این امر به شرح زیر است:

۱. شیعیان چین در کوه‌های پامیر و در دشتهای ختن و یارغند هر شب جمعه بر مزارهای مقدس حضور می‌یابند، دعا و نماز می‌خوانند و بر سر گورها، شمع می‌افروزند. پژوهشگران چینی براساس مطالعاتی که بیشتر، از دانشمندان جامعه‌شناس و شرق‌شناسان شوروی سابق سرچشمه می‌گیرد، اظهار نظر می‌کنند که چون بیشتر مردم سرزمینهای غربی چین از جمله تاجیکها، به اقوام «سکائی»^۲ و «کاسپین»^۳ تعلق داشته و آتش نزد آنها «مقدس» بوده است، اکنون نیز این آتش را بر آرامگاه مردگان خود زنده نگاه می‌دارند.

۲. بر سنگهای گور بسیاری از شیعیان در ایالت خودمختار شین‌جیانگ اویغور نقش شم اسب دیده می‌شود.

محققان چینی معتقدند که تعلق به قومیت سکائی و اقوام صحراگرد، وابستگی به اقتصاد شبانی و درگیری بر سر مرتع؛ و مناطق حاصلخیز مناسب برای دامداری، موجب

۱ اگرچه حرکت‌های اسلامی یادشده نیز تا حدود زیادی تحت تأثیر نقشبندیه جهریه بوده که خود از پیروان تشیع در چین به شمار می‌روند.

2. Saka

3. Caspi

احترام به نماد اسب به‌عنوان عامل مهمی در آن شیوه زندگی بوده که آثار آن هنوز به صورت مقدس دانستن نقش سُم اسب نزد تاجیکهای شیعه، باقی مانده است.

۳. در تزئینات بناهای اسلامی شیعی در چین، طبق سنن اسلامی و برخلاف هنر مرسوم بودائی، از نقش انسان استفاده نمی‌گردد؛ اما طرح انواع گلها و گیاهان و موجودات غیرذیروح مخصوصاً خورشید دیده می‌شود.

خورشید در زبان فارسی ختنی «آفتاب»، اما در زبان سکائی ختنی «اورمزد» نامیده می‌شود. پژوهشگران چینی حضور نقش خورشید در تزئینات قبور و بناهای اسلامی در آنجا را به تأثیر فرهنگ زرتشتی مربوط می‌سازند.^۱

نتیجه

الف) شمار رسمی شیعیان چین اندک، اما نفوذ غیررسمی اندیشه شیعی بین مسلمانان آنجا بسیار است.

ب) با ازدیاد مناسبات اقتصادی چین با کشورهای دیگر، از جمله پاکستان، از طریق جاده استراتژیک قراقروم، مناسبات فرهنگی بین شیعیان سرزمینهای کشمیر و شهر گیلگیت پاکستان با شیعیان چین گسترش خواهد یافت.

ج) ایران می‌تواند از طریق خطوط زمینی و هوایی در مسیر زاهدان - اسلام‌آباد - کاشغر، همکاری اقتصادی سازنده‌ای با مسلمانان شمال غربی چین، از جمله شیعیان آنجا برقرار سازد و این امر با سیاست «نوسازی چهارگانه»^۲ در چین که در دوران پس‌از مائوتسه تونگ اتخاذ گردیده است و سیاستهای عصر سازندگی جمهوری اسلامی ایران هماهنگی دارد.

۱. برای بررسی بیشتر، رجوع شود به: ما، سوکن، آثار فرهنگی بر سنگهای قبور قوم تاجیک در چین، مجله مطالعات سرزمینهای غربی چین، از انتشارات آکادمی علوم اجتماعی ایالت شین‌جیانگ، (ورومچی، ۱۹۹۱) شماره چهارم، صص ۶۰-۵۴. (به زبان چینی)

۲. Four Modernizations (نوسازی صنعت، کشاورزی، علوم - فنون و دفاع) که از اوایل دهه ۱۹۸۰ در پیش گرفته شده است.